

Věra Semerádová

Žák v měnících se podmínkách současné školy

INFORMACE O ZAHÁJENÍ LONGITUDINÁLNÍHO VÝZKUMU
PROJEKT JE ŘEŠEN ZA PODPORY GA ČR, ČÍSLO GRANTU 406941417.

Chtěla bych vás informovat o longitudinálním výzkumu, jehož praktická část byla zahájena v září 1994. Výzkum je zaměřen na žáky základní školy. Průběžně sleduje vybranou skupinu dětí od počátku školní docházky až do ukončení třetí třídy, to v první fázi výzkumu, a v dlouhodobém plánu až do konce jejich pobytu na základní škole. Zabývá se nejen rozvojem intelektu, školskou úspěšností a sociální adaptabilitou, ale všímá si i zdravotního stavu a rodinného zázemím žáků. V průběhu celé akce nedochází k přerušení kontaktu s jednotlivými probandy. Důraz je kladen především na vzájemný vztah školských požadavků (obsahu a formy výuky) a rozvoj struktury intelektových schopností a dalších osobnostních charakteristik.

Projekt vychází ze snahy o syntézu dvou badatelských přístupů. Jde jednak o klasický, kvantitativní model dlouhodobého psychologického výzkumu a o přístup etnografický, přesněji řečeno školně etnografický.

Klasicky pojatý psychologický longitudinální výzkum spočívá v opakování relativně standardního postupu sběru dat v určitém časovém intervalu po dlouhou dobu na témže souboru osob. Tímto způsobem badatel získává jakoby snímky zkoumaných osob vždy v určitém momentě jejich biografického vývoje. Důraz je přitom kladen na srovnatelnost získaných dat a to jak srovnatelnost interindividuální (srovnatelnost mezi zkoumanými osobami navzájem), tak na srovnatelnost intraindividuální (to jest na srovnatelnost jednotlivých snímků u téže osoby). Proto jsou opakovaně aplikovány stejné metody zjišťování.

Ze série snímků uspořádané podle časové posloupnosti se pak konstruuje celkový obraz vývoje ve sledovaných aspektech, posloupnost změn se snahou postihnout jejich souvislosti, mechanismy, zákonitosti.

Etnografický přístup je veden snahou postihnout kvalitativní proměny života dítěte především v kontextu školy (ale nejen v něm, i když se mluví o „školní etnografii“). Chce popsat a pochopit jednání aktérů v tomto kontextu, pravidla a mechanismy tohoto jednání a subjektivní smysl, který dění kolem sebe přidělují. Toho lze dosáhnout pouze při dlouhodobém pobytu v jedné škole, při kterém členové týmu sledují děti téže třídy opakovaně přímo ve vyučování, o přestávkách a příležitostně i při některých mimoškolních aktivitách. Metodologicky jde především o pozorování a rozhovory jak s dětmi tak s učiteli, příležitostně doplněné také rozhovory s rodiči.

Předkládaný projekt tedy využívá kombinace obou postupů, klasického modelu

kvantitativního longitudinálního výzkumu s etnografickým přístupem. To umožňuje průběžné sledování výzkumného vzorku, zaznamenání všech významných životních událostí i jejich bezprostředního dopadu na každého jedince.

Výzkumný tým tvoří členové Pražské skupiny školní etnografie, kteří tímto projektem navazují na svůj dosavadní terénní výzkum. Každý z výzkumníků, či jejich dvojice má „svou třídu“, kterou sleduje od počátku výzkumu až - doufejme - do jeho vítězného konce.

JÁDRO VÝZKUMNÉHO VZORKU

tvoří žáci 4 prvních tříd ze čtyř pražských škol a doplňují je jedna mimopražská a 2 další pražské první třídy (na počátku září 1994 to bylo celkem 176 dětí).

Použité metody umožňují sledovat vývoj intelektu, sociální adaptability a školní úspěšnosti ve vztahu k sociálně-ekonomickému rodinnému zázemí a k základnímu zdravotnímu stavu jednotlivých žáků.

V baterii klasických postupů „snímkování“, tzn. postupů aplikovaných vždy jednorázově v ročních časových intervalech, jsou využívány techniky, jež mají zachytit vývoj osobnosti dítěte v jeho hlavních aspektech a s kterými jsou u nás bohaté klinické i výzkumné zkušenosti. Je to především test kresby postavy, Baum-test a Inteligenční Test Terman-Merrilové. Tyto metody administruje a většinou i vyhodnocuje a interpretuje každý výzkumník ve své třídě, u svých dětí osobně.

Tyto klasické psychologické vyšetřovací metody jsou doplněny o průběžně používané techniky etnografického přístupu. Jsou to jednak semistrukturované rozhovory se žáky a učiteli, rozbor dokumentů (sešitů, kreseb a pod.) a hlavně pak zúčastněné pozorování. Zúčastněné pozorování v průběhu vyučování objasní způsob vyrovnávání se dítěte se školními požadavky, jeho styl interakce s učitelem a spolužáky, míru jeho aktivity. Ve vyšších třídách se tyto techniky rozšíří o poznatkové bilance.

Průběžně bude sledován prospěch jednotlivých žáků, změny v jejich rodinném zázemí (změny ve složení rodiny a její socioekonomické úrovni) a rámcově i zdravotní stav. Základní otázkou je, k jejímuž zodpovězení by nás měl výzkum přiblížit:

JAKÝ JE VZTAH ŠKOLNÍHO DĚNÍ K VÝVOJI DÍTĚTE?

Výsledkem projektu bude podrobné a kontinuální zachycení průběhu docházky do základní školy u vybrané skupiny žáků. Jejich školní úspěšnost, sociální adaptace a plánovaná profesionální kariéra zde bude uvedena do vztahu k rozvoji struktury intelektu, nárokům kladenými školními osnovami, rodinnému zázemí a zdravotnímu stavu.

Výzkum ale přinese i množství dat kvantitativních, zpracovaných statistickými metodami. To umožní přímé srovnání výsledků výzkumu s výsledky obdobných výzkumů prováděnými v minulosti či souběžně jinými výzkumnými týmy.

První, již téměř uzavřený školní rok výzkumu, přinesl mnohé zkušenosti a zajímavé výsledky.

Překvapivé je už samotné složení sledovaného vzorku, ve kterém je poměr chlapců a dívek zhruba 2:3, což znamená, že rozdíl v zastoupení obou pohlaví ve zkoumané skupině je statisticky významný. A při tom se rodí 106 chlapců na 100 dívek, tedy jejich poměr je vyrovnaný. Pro tento jev zatím nemáme vysvětlení.

Ukázalo se také, že sledovat rodinné zázemí žáků, pokud nechceme sami zadat rodičům nějaký dotazník, je v dnešních podmínkách velmi obtížné. Neexistují jednotné záznamy např. o složení rodiny, vzdělání a zaměstnání rodičů a tak tyto informace získáváme z kusých a nejasných výpovědí dětí či z údajů, které na základě kontaktu s rodiči získá třídní učitelka. I tyto informace jsou však často neúplné a nepřesné, založené na jejím odhadu a zkušenostech. Nejpresnější informace nám poskytla, alespoň o některých dětech, Pedagogicko-psychologická poradna.

Dalším problémem, s kterým jsme se setkali, je vysoká proměnlivost třídních kolektivů. Děti se přestěhovávají a odstěhovávají, odchází na čas s rodiči do ciziny nebo se z ní vrací, jsou přerazovány do zvláštních škol nebo naopak do výběrových tříd. Několik dětí bude první třídu opakovat a tak budou také vyřazeny ze sledovaného souboru. Jedné ze tříd hrozí dokonce rozdělení do dvou paralelních druhých tříd. Počítali jsme sice se změnami ve sledovaných skupinách, ale spíše až ve vyšších třídách, kdy děti budou přecházet do škol s rozšířenou výukou jazyků či jiných předmětů a na víceletá gymnázia.

Také některé třídní učitelky, se kterými se vesměs podařilo navázat velmi dobrý kontakt, se změny. Pro tým to znamená navázat kontakt a získat ke spolupráci nové pedagogy, což je úkol někdy velmi obtížný. Učitelé si hájí soukromí vlastní třídy a opakovanou přítomnost „lidí z venku“ během vyučování považují často jako ohrožující. Navázání kontaktu, vytvoření pravidel spolupráce a vybudování vzájemné důvěry je proces dlouhodobý.

Navázání kontaktu s dětmi proběhlo naopak velmi spontánně. Děti přijaly výzkumníky většinou bez váhání a velmi přátelsky, po prvních návštěvách si zvykly na jejich přítomnost ve třídě a nyní ji již berou jako něco zcela samozřejmého. Také členové týmu si během pravidelných setkání vytvořily ke „svým“ dětem velmi úzký a velmi individualizovaný vztah.

O některých dílčích výsledcích vás již informovali členové Pražské skupiny školní etnografie. Samozřejmě, protože jde o výzkum longitudinální, sledující vývojovou dynamiku, doufáme že další, ještě zajímavější výsledky získáme až v průběhu dalších let.

Pracoviště autorky:

PhDr. Věra Semerádová, PedF UK Praha.